

Cees Nooteboom

Scheepsjournaal

Een boek van verre reizen

Foto's
Simone Sassen

2010
DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Das erste Erlebnis einer Reise ist die rätselhafte Ausdehnung der Möglichkeiten nicht nur in die Richtung, in die man reist, sondern in alle Richtungen, und es bedarf besonderer Geistesgegenwart, um in der plötzlich um ein vielfaches angewachsenen Welt nicht seine Sicherheit zu verlieren.

BÉLA HAMVAS, *Kierkegaard in Sizilien*, Matthes & Seitz, Berlin 2006

1

Via Kaap Hoorn naar
Montevideo

Scheepsjournaal I

Cervantes in São Paulo

Je trekt niet zomaar een diagonaal over de wereld, niet als je op de plek waar je na twaalf uur vliegen aankomt eigenlijk niets te doen hebt. De wereld bestaat onophoudelijk, aan een stuk door, overal. Je ziet het al bij het landen, overal lichten, bewegende auto's, treinen, een ander vliegtuig in de lucht. Iedereen wist dat je kwam, douane, politie, taxi-chauffeurs. Op de autoweg naar het centrum van São Paulo staat het verkeer stil. Wanhopig, veeltonig getoeter dat naar huis wil, tuba's van vrachtwagens en bussen, trompetten en saxofoons van de rest. Kakofonie, maar zonder structuur, flarden die door je hersens dwalen, op zoek naar een slachtoffer. Op hoeveel plaatsen in de wereld staat op dit ogenblik het verkeer stil? De dubbele rij walmt en kruipt, de vroege avond is grijs en somber al is het hier dan zomer, hoge woonblokken, op dit ogenblik is niets aantrekkelijk, schimmen bewegen achter verre ramen, de witte vlekken van televisie.

Het zijn de ogenblikken die je je op je sterfbed niet wilt herinneren, uitgerekte, bestofte, een beetje vies geworden tijd die morgen als een oude lap van je wordt afgetrokken, eerst slapen, eerst naar die onbekende, onbeminde kamer die ook al een eeuwigheid voor je klaarstaat tussen de muren met het kartonkleurige behang, de badkamer met de diarreekleurige tegels, het lauwe water uit de kraan en de

radio van de buren. Dan wil de tijd laten weten dat er gif in zijn verloop zit, midden in je nacht gaat de zon op en pas uren later is het een of andere ochtend. Ik ben hier eerder geweest en zal er later terugkomen, alles wat ik te doen heb is een dag ronddwalen voor ik doorreis naar Santiago de Chili.

De eerste die ik tegenkom is Cervantes. Hij zit merkwaardig rechtop met zijn twee benen heel vastbesloten naast elkaar geplaatst. Het is niet overdreven, het getal twee, het beeld insisteert op die belachelijke nadruk. Die benen zijn glad en hoog als zuilen, alsof de beeldhouwer niet wist hoe hij een kous moest doen. Cervantes' hier nog jonge hoofd zit stevig in de molenkraag, een man die met zijn taal naar dit vreemde continent gereisd is en er zich niet over verbaast dat de wereld er hetzelfde gebleven is als vroeger, oorlogen zoals hij ze heeft meegemaakt, gevangenschap zoals hij die gekend heeft, heersers en slaven, hij kijkt me een beetje scheef aan, alsof hij me nog van alles uit moet leggen daar onder die palmen. Vreemd beroep, standbeeld, alsmar zitten om mensen ergens aan te herinneren. Zou er iemand zijn die daar langs loopt en denkt: ik zou toch eigenlijk eens een boek van hem moeten lezen? Ik weet niet of het zo werkt. Ik zie je om vijf uur bij het beeld van Cervantes, dat is waar standbeelden goed voor zijn.

De volgende dag vlieg ik van kust tot kust, over Paraná, over het zuiden van Paraguay, over de grote en wilde droogte van noordelijk Argentinië en het vraatzuchtige gebit van de Cordillera vol sneeuw waarachter Chili ligt alsof het niet bij de rest van de wereld hoort.

Mijn leven verloopt via schrijvers. Avond in Santiago de Chili. Ik eet in het diepe blauw, Azul Profundo, een Neruda-restaurant. In Amsterdam heb je een bar Proust, een restaurant Bordewijk en een Kafka, maar niet een ervan heeft iets wezenlijks met een schrijver te maken. Dat is hier anders. Foto's, boegsprietten, schegbeelden, gedichten, alles is er, de dichter kan elk ogenblik binnenkomen en de ongenode gasten eruit jagen. Later loop ik langs het paleis van zijn vriend Allende. Het beroemde balkon van die laatste foto is er nog, in mijn herinnering zie ik de man met die hulpeloze witte helm een beetje scheef boven zijn te grote bril die naar buiten komt met zijn wapen, of hij van daaraf Pinochet wil verjagen, een intellectueel verdwaald in de wereld van het geweld. De metrostations waar ik langs kom heten Heroes en Escuela Militar, het leger is nog niet echt ver weg. Aan de Alameda O'Higgins ligt de ouderwetse confitería Torres, waar Allende met alle andere presidenten van Chili aan de muur hangt, plechtige rechtse en linkse heren in rok met sjerpen en erekruisen. De ober, die eruitziet als een acteur die een oude minister moet spelen, ziet mij kijken en zegt: 'Fueron todos presidentes, y todos murieron', dat waren allemaal presidenten en ze zijn allemaal gestorven, en ik zeg: 'Maar niet op dezelfde manier', en hij maakt een gebaar in de lucht van ach, laat maar, en probeert mij dan uit te leggen wat het woord locos betekent dat ik op de kaart gezien heb. Het staat bij visgerechten, dus dat is duidelijk, maar in Spanje betekent locos gewoon gekken, en als hij alsmear op zijn open handpalm wijst raak ik de weg kwijt. Maar de open hand is een schelp en een loco (die ik later niet in het

Isla Negra, Chili. Graf van Pablo Neruda

De bar van Neruda

woordenboek kan vinden) een soort abalone die zich niet in een blik heeft laten opsluiten.

De volgende ochtend rijd ik door een dor landschap naar de Chileense kust. Antonio Skármeta, ooit Chileens balling in Berlijn, daarna mijn huisheer in dezelfde stad, vervolgens Chileens ambassadeur in Duitsland, is gewoon weer geworden wat hij al was voor hij tijdens Pinochet moest vluchten: schrijver, en hij heeft ervoor gezorgd dat ik het huis van Neruda op het Isla Negra, het zwarte eiland, kan bezoeken. Ooit schreef hij *Il Postino*, het verhaal van Neruda en zijn postbode, dat beroemd geworden is door de film met Mastroianni.

De oceaan is wild die dag, je ziet de branding tegen de rotsen slaan vanuit het huis dat nog het meest op een schip lijkt. Zeekaarten, hemelglobes, boegbeelden met borsten voor het zeeschuim, een vliegende engel in het donkerste hout, portretten van Ilja Ehrenburg, van Baudelaire, gedichten van Du Bellay, van Leopardi, van Dante, een kast met de overgrote kleren van de dichter zelf, zijn Nobelsmoking, zijn machtige schoenen, de grote ruiten van zijn tweedjasje, een gang met maskers, de bar waar hij zijn vrienden bediende, cocktails met cointreau en cognac, de voorschoot die hij daarbij droeg en die niemand aan mocht raken, een reclamebeeld van old scotch whisky, King George IV met koningsmantel en kousenband naast de rennende Johnny Walker, kruiken, glazen, flessen, alles een maat groter dan de gewone wereld. Zijn graf beneden in de tuin lijkt op een lits-jumeaux, hij ligt er samen met Matilde Urrutia, die hem nog twaalf jaar overleefd heeft, twee enorme ankers er vlakbij, een grote kei op het graf zelf, het lijkt of er iemand bang is geweest dat de dichter alsnog zou willen ontsnappen. Hij

stierf twaalf dagen na de staatsgreep. In de paar dagen voor zijn dood schreef hij hier aan zijn autobiografie *Confieso que he vivido*, Ik beken dat ik heb geleefd. Het zijn bittere woorden over de wereld die zijn land verraden heeft door deze staatsgreep toe te laten. Met geweld werd een democratisch gekozen regering verdreven die eindelijk probeerde iets van rechtvaardigheid te brengen: 'De agressors zeggen dat ze, toen ze het paleis binnendrongen, het lichaam van Allende vonden dat duidelijk tekenen van zelfmoord vertoonde. In het buitenland is een andere versie gepubliceerd. Na het bombardement hebben tanks het paleis beschoten, heel veel tanks die dapper tegen één enkele man vochten: de president van de Republiek Chili, Salvador Allende, die ze opwachtte in zijn werkkamer, zonder ander gezelschap dan zijn hart, tussen rook en vlammen.' De onvredeige oceaan hamert tegen de rotsen, het geluid van de branding moet, net als bij Chateaubriand in Saint-Malo, tot in hun machtige graf doordringen. De mooiste liefdespoëzie naast verderfelijke odes aan Stalin, deze man speelde voortdurend op het machtige orgel van zijn taal, de halve Spaanstalige wereld heeft zijn gedichten gestolen om liefdesbrieven te schrijven. Op een marmeren plaat die 'de Spanjaarden van de Winnipeg' voor hem hebben opgericht, staan zijn eigen woorden:

*todos fueron entrando al barco
mi poesía en su lucha había logrado
encontrarles patria
y me sentí orgulloso*

(allen kwamen aan boord/ mijn poëzie was het, door haar strijd, gelukt om een vaderland voor ze te vinden/ en ik was

er trots op). Tijdens de burgeroorlog was het Neruda en zijn vrienden, zoals Diego Rivera, gelukt om vanuit Parijs een boot te charteren waarmee Spaanse intellectuelen en kunstenaars de wraak van het Franco-regime konden ontvluchten. Dat is het begin geweest van een lange periode van ballingschap die zich over de hele Spaanstalige wereld heeft verspreid en enorme gevolgen heeft gehad. Die boot was de Winnipeg.

3

Het ms Deutschland, het mooie ouderwetse schip waarmee ik in ruim twee weken naar Kaap Hoorn zal varen, en daarna naar Buenos Aires, ligt op de rede van Valparaíso. 22.400 ton, 175 meter lang, eiken panelen, gewreven koper, niet een van die moderne varende flatgebouwen die ik 's zomers in Spanje voorbij zie komen. Het is onvermijdelijk dat ik aan Slauerhoff denk. Hoe vaak is hij hier geweest toen hij op Zuid-Amerika voer? Vanaf het dek moet hij dan, net als ik nu, de langzaam oplopende hellingen van de stad gezien hebben, met ver daarachter de witte toppen van de Andes. Maar nee, als ik veel later Slauerhoff en Valparaíso samen bij Google intik krijg ik weliswaar een site van de Weespertrekkvaartmannen met zeemansliederen, maar daar is geen tekst van Slauerhoff bij. Het is de kracht van de legende die mij te pakken heeft gehad, de dichter was wel vaak in Zuid-Amerika, maar aan de andere kant van het continent, daar waar ik heen ga. Ik houd er wel een lied van Sting aan over:

*Red the port light, starboard the green,
How will she know of the devils I've seen
Cross in the sky, star of the sea
Under the moonlight, there she can safely go
Round the Cape Horn to Valparaiso.*

Ik verdien mijn reis in de admiraalshut met twee lezingen, waarvan ik er een samen zal houden met mijn vriend Rüdiger Safranski, die al eerder zulke reizen gemaakt heeft. 'Maar dan ben je een bediende,' zei de beroemde collega uit Nederland, trefzeker als altijd, toen ik over mijn reis vertelde. 'Precies,' antwoordde ik, 'net als in 1957, toen ik voor het eerst naar Zuid-Amerika voer en mijn kost verdiende door wc's te schrobben en de heren officieren aan tafel te bedienen. Het Surinaamse schip waar ik toen op voer is later bij Tobago vergaan, en de heuvels van Tobago waren het eerste wat ik van dit werelddeel gezien heb.' Bediende bij de bediendes: de anderen hier aan boord zijn een gitarist, een zangeres, een klassieke pianiste uit Azerbeidzjan, een stel danseressen met zeer lange benen, een goochelaar. Bovendien is het schip het decor van een sentimentele televisieserie, *Traumschiff*, die ik nooit gezien heb, maar die in het buurland heel populair is. Alle echte officieren, inclusief zelfs misschien de scheepsarts, hebben dus een verzonnen dubbelganger, en dat geldt ook voor de vlinderachtige actrices die we soms in filmlicht over het dek zien dwalen. Dat geeft het geheel iets onwezenlijks wat mij goed bevalt.

De *echte* kapitein is een beau garçon van over de veertig, die in elke Engelse oorlogsfilm een Duitse officier zou moeten spelen. Hij is bovendien een echte lezer – wie alsmaar om de wereld vaart heeft veel tijd. Als hij aan wal is woont

hij in Parijs. Ik zal vele uren met hem op de brug doorbrengen, een jongensdroom die nooit is overgegaan. Hij vertelt me dat sommige passagiers regelmatig terugkomen. Eenzame mensen, zegt hij, die het alleen aan de wal niet meer uithouden en soms een halfjaar achter elkaar meevaren, met de bemanning als ersatzfamilie.

Puerto Montt is de eerste haven waar we aanleggen, tussen druk verkeer van kleine bootjes vol blokken zwart en geperst zeewier. Als je Chili een ogenblik van de rest van het continent losmaakt zie je hoe oneindig smal en lang het land is, vele duizenden kilometers. Puerto Montt is een provincieplaats, hoofdstad van het tiende district. Naar beneden toe wordt het land steeds leger, de getallen van de districten steeds hoger. Puerto Montt is tot aan Antarctica (het xii^e district) de belangrijkste plaats. We hebben nu een paar dagen gevaren, genoeg om aan het circulaire rooster van de dagen te wennen. Het leven aan boord heeft iets van een klooster, alles gebeurt op vaste tijden, en je kunt er niet af. Na een tijdje heb je je passen aangepast aan het zachte deinen, de vaste grond van de wal voelt daarna vreemd aan. Ik lees de krant met plaatselijke politiek, tegen de achtergrond van de Cordillera aan de ene en de oceaan aan de andere kant staat een groep van negen jongens en geeft een opzwevend concert op grote trommels, zo hard dat ze het tot in de bergen kunnen horen. Houten schepen hangen scheef tegen de kade. Ergens op een muur staat dat lezen een reddingsboei is tegen de verveling, waarvan akte. Ik lees nu al dagenlang het onvoorstelbare verhaal *Sailing Alone Around the World* van Joshua Slocum, die zijn schip met eigen handen gebouwd had en er tussen 1895 en 1898 als eerste alleen de wereld mee rondge-

varen is. Als het nu zou zijn geweest, hadden we hem tegen moeten komen, want hij voer via Kaap Hoorn en de Straat van Magelhaens tegen onze richting in langs deze kust omhoog naar de kleine eilanden Juan Fernández en San Felix, die Schouten en Le Maire al in 1615 bezocht hadden op weg naar Indië, kleine vlekken ver in de oceaan die wij rechts laten liggen. Niet ver van Montt ligt Puerto Varas, een kleine haven aan het Meer van Llanquihue. Daar zie ik ook mijn geperste zeewier weer terug, het is bedoeld voor in de vissoep. Een houten gebouw staat op hoge palen in het water, je loopt over een vlonder langs al die keukens met vissen, garnalen, krabben en grote zee-egels en kiest een plek met zicht op de besneeuwde vulkaan. Local 20, van Silvia. Een houten veranda boven het water, een verre vulkaan met een ijsmuts, om me heen het zachte spinnen van het Chileense Spaans, uit het transistorradiootje boven het grote fornuis klinkt een lied over een grote verdwenen liefde en mijn eigen wereld raakt verder en verder weg.

4

Het eiland Chiloé, de golf van Ancud, de golf van Corcovado, dit zijn binnenwateren, verbonden met de oceaan. Door de stilte lijkt het of het schip sluipt. Het water is bijna zwart, beweegt niet, glanst als gewreven marmer. Aan land is niets te zien dat op bewoning lijkt. Dan een kleine haven waar we niet aanleggen, Puerto Aguirre. Fjorden, winter, ook al is het hier zomer. Geheimzinnig, al die heuvels, links en rechts, met lage bossen. Ik sta op de voorplecht, zie hoe het